

Johannes Houwink ten Cate & Bob Moore

Het geheime
dagboek van
Arnold Douwes,
Jodenredder

Boom

Afbeelding omslag: voormalige Scheidsche Dijk,
tegenwoordig Johannes Poststraat, te Nieuwlande
Vormgeving: Bart van den Tooren, Amsterdam
Cartografie: Gerrit van Ommen, Wijk bij Duurstede

© 2018 DE AUTEURS

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 9789024415670

NUR 680

WWW.BOOMGESCHIEDENIS.NL

WWW.BUA.NL

*In liefdevolle herinnering opgedragen
aan AnneMarie (1934-2016)*

Inhoud

Proloog 13

Voorwoord 17

De Jodenvervolging door de nazi's in de jaren 1940-1945 21

Dagboek 59

Na mijn arrestatie 301

Epiloog 309

Noten 311

De bewerking van het dagboek 317

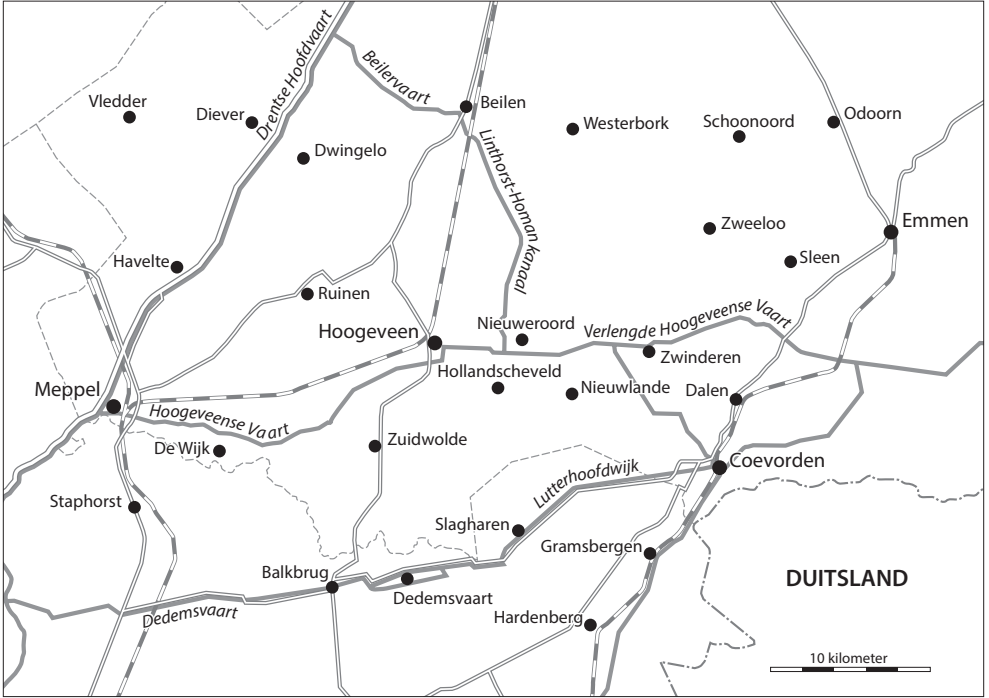
Dankwoord 319

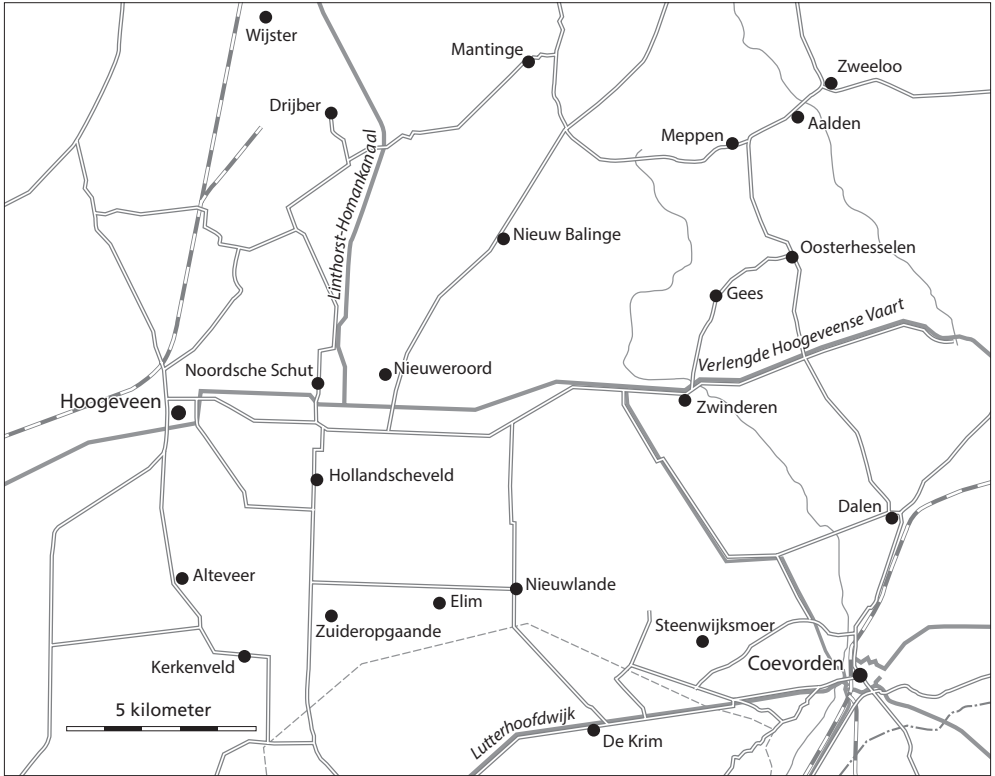
Glossarium 321

Bibliografie 327

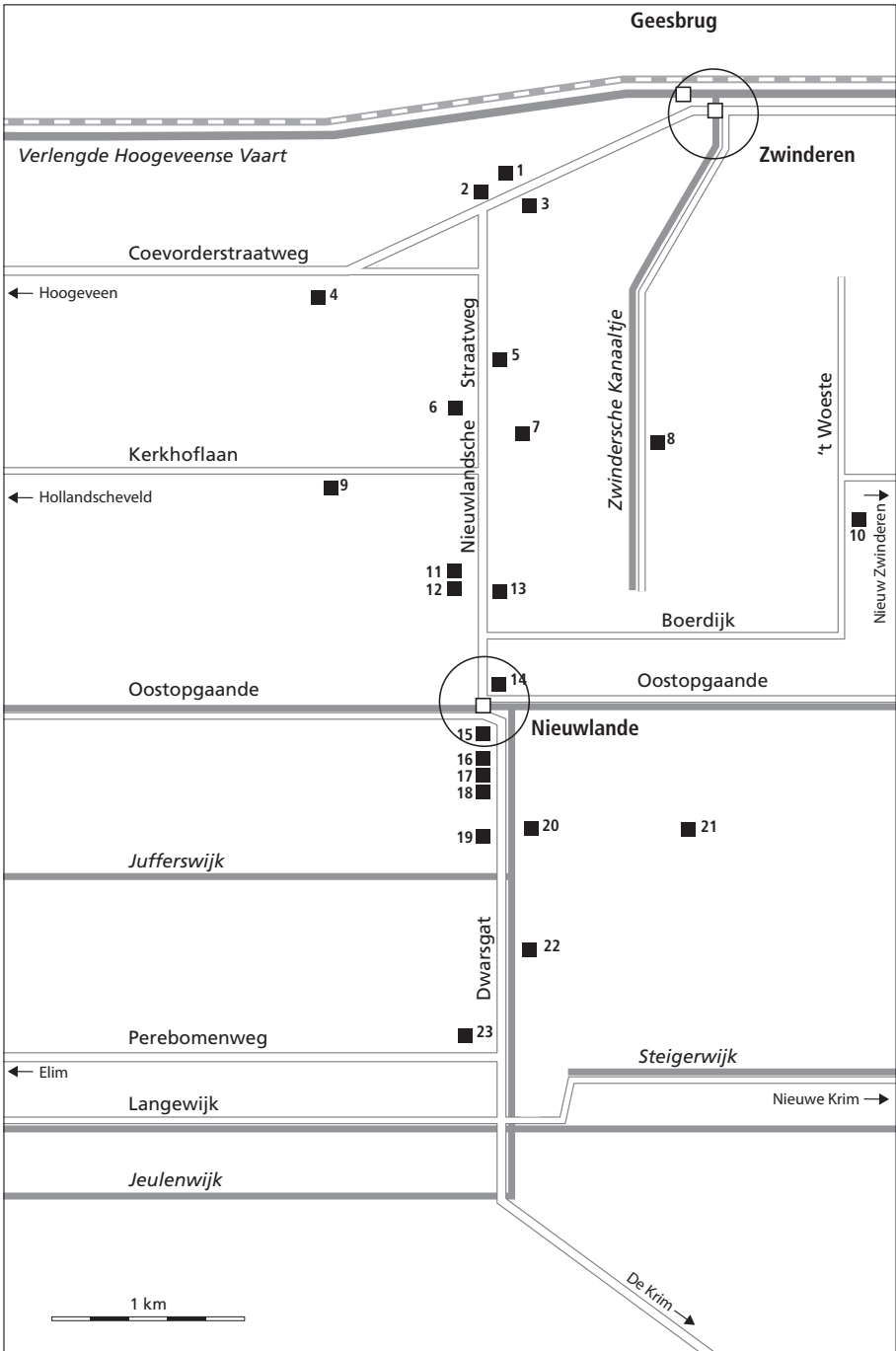
Personenregister/biografische schetsen/lijst van verzets- en bijnamen 331

- 1 De werkplaats van Hendrik Bleeker
- 2 Hendrik Veenstra
- 3 De openbare school van Geesbrug
- 4 Hendrik Blok
- 5 Johannes Lanting
- 6 Hendrik Schonewille
- 7 Johannes Post
- 8 Hemke van der Zwaag

- 9 Boele Meier
- 10 Klaas Nienhuis
- 11 De Gereformeerde Kerk
- 12 Koffiehuis Van der Vinne
- 13 Meester Bos
- 14 Café Klijsma
- 15 Simon Dijk
- 16 De Hervormde Kerk

- 17 De Christelijke school
- 18 Meester Otten
- 19 Het postkantoor
- 20 Jan Post
- 21 Jan Schonewille
- 22 Dirk van Dijken
- 23 De Hervormde school

Max Léons (Nico), foto van zijn persoonsbewijs, ca. 1943.

Proloog

In 1983, toen ik nog maar één jaar bij Yad Vashem werkte, als het hoofd van de afdeling die beslist over de hoge Israëlische staatsonderscheiding ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’, werd ik benaderd door Haim Roet. Roet is in 1932 in Amsterdam geboren en was tijdens de bezetting ondergedoken in verschillende plaatsen in de buurt van Nieuwlande dankzij de hulp van Arnold Douwes en diens Joodse collega Max (‘Nico’) Léons. Douwes had de Yad Vashem-onderscheiding toen al ontvangen, in 1965, en woonde in Israël, in de buurt van Tel Aviv.

Roet wilde praten over het debat dat binnen Yad Vashem aan de gang was. Dat debat ging over het verzoek van Douwes om enkele honderden inwoners van Nieuwlande die naar Douwes’ zeggen waren ingegaan op de smeekbedes van hem en Léons om Joden in hun huis te laten onderduiken en zo het leven te redden, de Yad Vashem-onderscheiding te geven. Douwes had tijdens de bezetting een dagboek bijgehouden, waarin hij zorgvuldig had opgeschreven waar hij in de omgeving van Nieuwlande gezinnen had gezocht om plaatsen te vinden waar Joden, veelal uit Amsterdam, een veilig onderdak konden krijgen. Douwes had die notities op geheime plekken verstopt, ze na de bevrijding opgegraven en veel later herschreven in het Engels (dat hij behoorlijk goed beheerste aangezien hij in Canada en in de Verenigde Staten had gewoond). In dat dagboek had hij bijgehouden welke mensen uit Nieuwlande en omgeving hem (en Léons) hadden geholpen bij de onderduik van Joden. Hij meende dat aan al deze redders de

titel Rechtvaardige onder de Volkeren moest worden toegekend. Hij uitte deze opinie met de grote stelligheid die hem eigen was; één keer ging hij zelfs zover dat hij dreigde dat als zijn verzoek niet werd toegekend, hij aan Yad Vashem zou vragen de boom die daar te zijner ere was geplant weer weg te halen.

Douwes was een in 1906 geboren illegale werker, die via de legendarische verzetsman Johannes Post uit Nieuwlande, een boer en wethouder die Joden redde, in dit werk terecht kwam. Hierbij geholpen door Max Léons, die voorgaf van protestantse huize te zijn, peddelde Douwes zeer vele kilometers op de fiets rond Nieuwlande om zo goed als overal te vragen wie een Joodse onderduiker kon hebben. Wanneer zijn overredingskracht niet voldeed, schrok Douwes er niet voor terug om mensen te pressen om te helpen, waarbij hij gebruikmaakte van allerlei uitvluchten, in het plat-Drentse dialect dat hij zich inmiddels had aangeleerd.

Als jongetje van elf jaar had Haim Roet dat tot zijn geluk zelf meegemaakt. Hij was vanuit Amsterdam naar Zwolle gebracht, en daarvandaan door Douwes op de fiets naar Dedemsvaart. Lou Gans, een van de vele andere door Douwes geredde mensen, beschreef hem in gloedvolle termen: 'Je ontmoette hem. Keek in zijn ogen, naar zijn zwijgzame gezicht. Dan zul je begrijpen, dat geen enkele wreedaard in de hele wereld hem kon weerstaan. Redde hij 50 Joden, of 100, 200 of 500 Joden? De Hemel weet het. Zelf wist hij dat nauwelijks, omdat hij zo veel Joden had geholpen.'

Een actie van deze omvang kon niet onopgemerkt blijven, en Douwes werd gezocht door de Gestapo. Om arrestatie te vermijden veranderde hij van uiterlijk door met een hoed, bril en snor zijn gezicht zo veel mogelijk te verbergen. Desondanks werd hij op 19 oktober 1944 gearresteerd. Gelukkig werd Douwes, terwijl hij vreesde voor het vuurpeloton of deportatie met dodelijke afloop, in de gevangenis van Assen op 11 december 1944 door het verzet in een gedurfde reddingsactie bevrijd. Daarna dook hij onder tot de bevrijding. Omdat hij naar schatting 350 Joden had gered, onder wie 100 kinderen, decoreerde Yad Vashem hem in 1965 als Rechtvaardige onder de Volkeren.

Douwes werd de felle bepleiter van hetzelfde eerbetoon aan de vele andere reders in Nieuwlande, maar formeel was dat verre van eenvoudig. De commissie van Yad Vashem die hierover besliste – onder voorzitterschap van Dr. Moshe Bejski, een van de door Oskar Schindler geredde Joden én rechter van het Israëliësche Hoogerechtshof – kende immers als criterium dat Joodse geredden zelf de nominatie van te onderscheiden 'Rechtvaardigen' moesten ondersteunen. En in het geval van Nieuwlande ontbraken die gegevens, want vaak waren noch de namen van de ondergedokenen bekend, noch hun nieuwe adressen. Feitelijk waren toen alle gegevens gebaseerd op de geschriften van Arnold Douwes uit de oorlog, afgezien van de verklaringen van zijn collega Max Léons en mensen als Haim Roet. Was dat voldoende voor Yad Vashem om te voldoen aan het verzoek van Arnold Douwes om

enkele honderden mensen te erkennen als Rechtvaardige onder de Volkeren? In de geschiedenis van Yad Vashem bestond hier geen precedent voor. Maar de specialist voor Nederland van Yad Vashem, dr Jozeph Michman, ondersteunde het verzoek van Douwes met veel nadruk, en ook voorzitter Bejski neigde in die richting.

In de tussentijd kwamen Haim Roet en ik urenlang bijeen en bogen we ons over alle mensenredders op de lijst die Douwes had opgesteld (aanvankelijk waren dat er 270 met hun partners). Roet nam me ook mee naar het huis van Douwes, die toen in Kiryat Ekron woonde, bij Rehovot, om hem te ontmoeten en resterende onduidelijkheden te bespreken. Uiteindelijk stemde de Commissie voor de Rechtvaardigen onder de Volkeren van Yad Vashem in hetzelfde jaar, 1983, in met de onderscheiding van 202 redders uit Nieuwlande. Daarna vonden er plechtigheden plaats, zowel bij Yad Vashem, waar een speciale gedenksteen werd geplaatst met daarop de namen van de 202 erkende redders, als in Nieuwlande, waar de gemeenschap van Yad Vashem een bijzondere oorkonde ontving.

Op mijn verzoek zond Douwes, die inmiddels naar Nederland was verhuisd, mij begin jaren negentig een Engelse vertaling van zijn oorlogsdagboek, waar hij in vergelijking met het Nederlandse origineel veel aan had toegevoegd, maar wel op een herkenbare en in het algemeen historisch juiste manier. Ik hield dat dagboek bij mij, in de hoop dat ik er een uitgever voor kon vinden, wat niet lukte. Kort voor zijn dood in 1999 mocht ik Douwes nog bij hem thuis opzoeken.

Nu verheugt het mij zeer dat Douwes' langgekoesterde wens dan toch werkelijkheid zal worden. Via dit door professor Bob Moore bedachte wetenschappelijke project wordt zijn dagboek gepubliceerd, zowel in de originele Nederlandse versie als in een nieuwe, op het origineel gebaseerde vertaling in het Engels. Hopelijk zal het ook verschijnen in het Ivriet, voor de lezers in Israël.

Ten slotte onderstreep ik graag dat Nieuwlande de eerste grotere gemeenschap was die door Yad Vashem als geheel is onderscheiden, met meer dan 202 individuele lokale redders. Dit schiep een precedent, waardoor het in 1990 mogelijk werd om een vergelijkbare gemeenschap te onderscheiden die vele Joden had gered, minstens enkele honderden, namelijk Le Chambon-sur-Lignon, in Frankrijk. Ook deze keer had dit eerbetoon de vorm van een bijzondere oorkonde. Ik had het voorrecht om die zelf te mogen aanbieden, gecombineerd met de onderscheidingen voor de individuele redders uit dat dorp en zijn onmiddellijke omgeving.

Dr. Mordecai Paldiel

was directeur van de Afdeling voor de Rechtvaardigen onder de Volkeren van Yad Vashem (1982-2007) en is tegenwoordig professor aan het Yeshiva University-Stern College en het Touro College in New York.

November 2017

Voorwoord

Dit boek gaat over een uniek document uit de geschiedenis van het Nederlandse verzet: het geheime oorlogsdagboek van Jodenredder Arnold Douwes (1906-1999). Hij was een van de centrale figuren in een wijdvertakt netwerk van Jodenhulp rond het Drentse dorp Nieuwlande, dicht bij de grens met Overijssel. In dit gevaarlijke werk was Douwes in 1943 de opvolger van de legendarische verzetsheld Johannes Post (1906-1944), toen die uit Nieuwlande vertrok om zich na omzwervingen toe te leggen op het gewapende verzet.

Onder leiding van Post en later samen met zijn altijd goedgemutste vriend en medestrijder Max Léons (1921) deed Douwes zo ongeveer alles wat de bezetters hadden verboden: hij overviel overheidskantoren, hij stak boerderijen van NSB'ers in brand, hij zamelde geld in voor de vervolgdgen. Hij organiseerde onderduikplaatsen voor Joodse en andere vluchtelingen, hij zorgde voor geld, identiteitsbewijzen en bonkaarten voor de Joodse onderduikers. Zo nodig suste hij conflicten en verplaatste hij onderduikers. Bij dit alles hield hij een zeer uitgebreid dagboek bij. Hij schreef 250 bladzijden in ongeveer 15 maanden. Dat was tegen alle regels van het illegale werk maar de snel geërgerde Douwes had nu eenmaal lak aan regels en verstopte zijn aantekeningen heel zorgvuldig. Zij werden tijdens de bezetting dan ook niet ontdekt.

Terwijl er andere Jodenredders waren die documenten opstelden, bijvoorbeeld over de plaats waar zij kinderen hadden ondergebracht, en naar verhouding vele Nederlanders toen een dagboek bijhielden, is het dagboek van Douwes voor zover wij weten het enige uitgebreide verslag, heet van de naald, van

het werk van een Jodenredder op grote schaal in West-Europa. Wat dit dagboek extra bijzonder maakt, is dat Douwes, die veel had gereisd en door de wol geverfd was, niets verzwijgt, ook niet de talrijke onderlinge ruzies tussen gastheren en gastvrouwen en hun 'duikelaars'. Die conflicten waren onvermijdelijk omdat heel verschillende mensen met zeer verschillende achtergronden noodgedwongen en soms onder hoogspanning samenleefden in kleine ruimtes, zonder de mogelijkheid even te ontsnappen. Uiteindelijk, zo schreef Douwes, was zo goed als iedereen ook als gevolg van het lange wachten op de bevrijding 'overspannen en over hun zenuwen heen'.¹ Toen stond het netwerk dat Post en Douwes hadden gebouwd op instorten. Na de arrestatie van Arnold was het Léons die het netwerk naar de bevrijding toe sleepte.

Het dagboek van Douwes is vanzelfsprekend door onderzoekers geraadpleegd. Het heeft ook gefungeerd als een van de bronnen van het boek dat hij in 2000 postuum publiceerde samen met zijn verzetsmakker Léons en ghostwriter Gert Jan de Vries, *Mitswa en Christenplicht. Bescheiden helden uit de illegaliteit*. In dit boek zijn stukken uit het dagboek van Douwes vermengd met de herinneringen van Léons en is het geheel geschreven vanuit het perspectief van Léons. Het is, in de woorden van Léons, 'mijn verhaal van mijn verzet'.²

Ons gaat het in dit boek in de eerste plaats om de integrale publicatie van het originele dagboek, met andere woorden juist om het verhaal van Arnold Douwes. Om dit dagboek begrijpelijk te maken voor de lezers van vandaag (en voor een zo breed mogelijk publiek) hebben wij afgezien van uitgebreide voetnoten en wetenschappelijke verhandelingen. Daarentegen hebben wij het dagboek voorzien van een inleiding waarin, na een beschouwing over de betekenis van het dagboek, het verhaal wordt verteld van de Jodenvervolging in de bezette Nederlandse gebieden en de hulp aan Joden. Daarna zoomt de inleiding in op de bezettingsgeschiedenis van Drenthe, op Johannes Post en ten slotte op de eeuwige vrijgezel Arnold Douwes en diens omzwervingen vanaf 1926, toen hij naar Canada emigreerde. Dit verhaal is ook het verhaal van Arnolds aanvaringen met de autoriteiten, die zijn karakter en daardoor zijn levensloop bepaalden.

Dan volgt het eigenlijke dagboek over de jaren 1943-1944, dat begint met een terugblik van Arnold Douwes op zijn lotgevallen vanaf 1940-1943. Zeer precies, soms van uur tot uur, geeft hij weer wat hem overkwam en hoe hij zichzelf en zijn netwerk overeind probeerde te houden onder de toenemende pressie en de moordpartijen van de Duitse bezetters en hun Nederlandse handlangers. In zijn dagboek schreef hij: de 'hele wereld kan de ram-bam krijgen'.³ Het dagboek eindigt met de arrestatie van Douwes, die voor hem bijna als een opluchting kwam.

Hierna volgt een terugblik, die Douwes lang na de oorlog schreef over zijn gevangenschap, zijn bevrijding uit de gevangenis en zijn onderduik. Dit persoonlijke verhaal besluiten wij met een epiloog over zijn moeilijke naoorlogse leven, zijn huwelijk met een door hem geredde vrouw, zijn drie dochters en zijn echtscheiding, en zijn emigraties, eerst naar Zuid-Afrika, daarna naar Israël en uiteindelijk weer terug naar Nederland.

Om de lezer te helpen bij het begrijpen van het dagboek hebben wij tussen vierkante haken verduidelijkingen aan de tekst van het dagboek toegevoegd, en wel zo kort mogelijk om Arnolds eigen verhaal niet te vaak of te lang te onderbreken.

Wanneer u woorden leest die u niet kent, kunt u ze opzoeken in het glossarium, de verklarende woordenlijst. Na een korte uitleg over de bewerking van de tekst en een dankwoord wordt afgesloten met een namenregister, dat ook korte biografische schetsen bevat van de andere onbaatzuchtige Jodenredders die deel uitmaakten van het netwerk van Post, Douwes en Léons, en van de vervolgte Joden die vanuit hun onderduik voor hun overleven bleven vechten.

Want dit is precies zoals wij dit boek óók hebben bedoeld: als een monument voor de redders die veel riskeerden voor vervolgte Joden op de vlucht voor het moorddadige gezag (met al hun eigenaardigheden) én voor de Joodse verzetshelden (met al hún eigenaardigheden).

Johannes Houwink ten Cate (NIOD) en Bob Moore (University of Sheffield/Lichtenberg-Kolleg, Göttingen)